

ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБИ ЗЛОЧИНЦЯ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ЗАПОДІЯННЯ ТІЛЕСНИХ УШКОДЖЕНЬ ОСОБАМ, ЩО ВІДБУВАЮТЬ ПОКАРАННЯ У ВИДІ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ

INVESTIGATION OF THE IDENTITY OF THE PERPETRATOR, WHEN INVESTIGATING THE INFLICTION OF BODILY HARM TO PERSONS SERVING SENTENCES IN THE FORM OF IMPRISONMENT

Боровик А.В.,

*кандидат юридичних наук, старший викладач
кафедри кримінального права і правосуддя
Міжнародного економіко-гуманітарного університету
імені академіка Степана Дем'ячука*

У положеннях наукової статті автор висвітлює результати власного емпіричного дослідження у формі анонімного опитування засуджених осіб, які відбувають покарання у виді позбавлення волі в УВП, щодо заподіяння їм тілесних ушкоджень чи катувань. Використовуючи метод порівняльного аналізу автор проводить детальну характеристику наукових досліджень вчених криміналістів щодо злочинів, які вчиняються у виді заподіяння тілесних ушкоджень загалом та у місцях позбавлення волі зокрема. Автор визначає та проводить детальну характеристику трьох основних груп криміналістично-значущих властивостей особистості злочинця, які мають особливо важливе значення насамперед для криміналістичної характеристики заподіяння тілесних ушкоджень особам, які відбувають покарання у виді позбавлення волі в установах виконання покарань України.

Ключові слова: злочин, особа, тілесні ушкодження, місця позбавлення волі, властивості, характеристика.

В положениях научной статьи автор освещает результаты собственного эмпирического исследования в форме анонимного опроса осужденных, отбывающих наказание в виде лишения свободы в УВП, о причинении им телесных повреждений или пыток. Используя метод сравнительного анализа, автор проводит детальную характеристику научных исследований ученых криминалистов о преступлениях, совершаемых в виде причинения телесных повреждений в целом и в местах лишения свободы в частности. Автор определяет и проводит детальную характеристику трех основных групп криминалистически значимых свойств личности преступника, которые имеют особо важное значение в первую очередь для криминалистической характеристики причинения телесных повреждений лицам, отбывающим наказание в виде лишения свободы в учреждениях исполнения наказаний Украины.

Ключевые слова: преступление, лицо, телесные повреждения, места лишения свободы, свойства, характеристика.

The positions of the scientific articles, the author highlights the results of his own empirical research, in the form of anonymous survey to convicted persons serving a penalty of imprisonment about causing them bodily harm or torture. Using the method of comparative analysis, the author conducts a detailed description of scientific research of forensic scientists about crimes committed in the form of causing bodily harm in general and in places of deprivation of liberty in particular. The author defines and conducts a detailed description of the three main groups of criminologically significant characteristics of the perpetrator's personality, which are of particular importance, first of all, for the criminological characterization of causing bodily harm to persons serving penance in the form of deprivation of liberty in penal institutions of Ukraine.

Key words: crime, face, bodily harm, places of deprivation of liberty, properties, characteristics.

Постановка проблеми. Актуальність теми обумовлена насамперед тим, що застосування психічного та фізичного насилля до засуджених у більшості випадків залишаються прихованими. Разом з тим, під час здійснення моніторингових візитів в окремих випадках учасниками моніторингу встановлюються обставини, що можуть свідчити про наявність таких фактів. При цьому ув'язнені, як правило, факт насилля заперечують через побоювання повторної агресії [1, с. 284]. Так, дані судово-слідчої практики підтверджують, що під час розгляду обставин, які підлягають доказуванню по кримінальних провадженнях, пов'язаних з заподіянням тілесних ушкоджень особам, які відбувають покарання у виді позбавлення волі в установах виконання покарань (далі – УВП), особливий інтерес викликає характеристика особи злочинця, саме враховуючи ізоляваність, в якій перебуває особа. Встановлення типової інформації про особу під час дослідження слідів

нанесення тілесних ушкоджень, дозволяє звзити коло осіб, серед яких можуть знаходитися злочинці, висунути версії про мотиви та мету, про спосіб вчинення і приховування злочину. Враховуючи це, вважаємо, що дослідження особи злочинця при розслідуванні заподіяння тілесних ушкоджень особам, що відбувають покарання у виді позбавлення волі в УВП набуває особливого значення для таких наук, як кримінальне право, кримінальний процес та криміналістика.

Стан опрацювання. Теоретичним підґрунтям даної статті стали праці українських учених у галузі кримінології, кримінального процесу, криміналістики, а саме: К.А. Автухова, В.С. Батиргарєвої, В.А. Бадири, О.В. Батюка, І.І. Богатирьова, Т.А. Денисової, В.В. Голіни, Б.М. Головкина, О.М. Джузи, В.Г. Дрозд, Є.Д. Лук'янчикова, О.Г. Колба, В.Я. Конопельського, І.М. Копотуна, Н.І. Клименко, А.Х. Степанюка, В.М. Трубникова, І.С. Яковець та ін..

Мета статті полягає у висвітленні результатів власного емпіричного дослідження методологічних і тактичних аспектів використання знань про особу злочинця при розслідуванні заподіяння тілесних ушкоджень особам, що відбувають покарання у виді позбавлення волі, та практичному виробленні пропозицій щодо удосконалення положень чинного законодавства України.

Виклад основного матеріалу. Останнім часом проблеми, які стосуються особи злочинця викликають все більший інтерес у науковців самих різноманітних галузей науки. Дослідження у цьому напрямку мають і величезне практичне значення, оскільки вони забезпечують вирішення головного завдання криміналістики – сприяння боротьбі зі злочинністю, швидкому та повному розкриттю злочинів [2, с. 45]. Варто зауважити, що Г.А. Самойлов вперше запропонував покласти відомості про особу злочинця в основу криміналістичного вчення про навички, відштовхуючись від того, що «природа матеріально фіксованих властивостей людини, яка вчинила злочин, може бути з'ясована повністю лише за умови наукового розуміння особи взагалі і окремо на основі пізнання соматичних (тілесних), психічних, окремих соціальних її властивостей і тих загальних закономірностей, які визначають особливості відображення цих властивостей у матеріальних слідах злочину» [3, с. 119]. Проте, на наш погляд, саме він досить необґрунтовано обмежив межі криміналістичного вивчення особи тільки тими її властивостями, які при взаємодії з навколишнім середовищем фіксовано віддзеркалюються на предметах матеріального світу та у свідомості людей, і взагалі не торкався у своїй роботі тактичного аспекту вивчення властивостей особи.

На наш погляд, саме професор Р.С. Белкін, дослідивши та узагальнивши розгалужені відомості про особу злочинця, які містяться у роботах науковців різних галузей знань (кримінології, судової психології, кримінальному та кримінально-процесуальному праві), дійшов вірного висновку про те, що криміналістиці залишилися дослідження: а) соматичних і психофізіологічних властивостей особи, дані про які використовуються з метою розшуку та ідентифікації; б) соматичних і психофізіологічних властивостей особи, що проявляються у способі вчинення злочину; в) методики вивчення особистості учасників процесу слідчим і судом, тобто методів і правил вивчення особи з практичною метою кримінального судочинства [4, с. 16].

Доречно зауважила Н.І. Клименко, що поняття особи як об'єкта криміналістичної ідентифікації відрізняється від загального поняття особи у кримінології і соціології. Вона зазначає, що в ідентифікаційну структуру особи злочинця необхідно включати такі риси, як соціальна спрямованість, психічний склад, тілесна організація і мовний апарат. Інформативну структуру особи можуть доповнювати різного роду відхилення в її розвитку і стані (як психічних властивостей, так і соматичної організації) [5, с. 216].

В.Г. Лукашевич та М.В. Салтєвський пропонують особу злочинця описувати як соціально-біологічну

систему, властивості і ознаки якої відображаються у матеріальному середовищі і використовуються для розкриття і розслідування злочинів. До таких властивостей відносяться фізичні, біологічні і соціальні [6, с. 22].

Варто, на наш погляд, погодитись із пропозицією О.Н. Колесніченка, що у комплекс ознак особи, як елементу криміналістичної характеристики включаються всі ознаки, які можуть сприяти визначенню ефективних шляхів і методів встановлення, розшуку і викриття злочинця. Частина їх має не тільки криміналістичне значення (наприклад, попередні судимості), але і важлива для розкриття злочину (наприклад, хитрощі злочинця). Зміст даного елементу криміналістичної характеристики визначається набором ознак особи, специфічних для осіб, що вчиняють злочини даного виду, і суттєвих для їх успішного розслідування. Система ознак особи злочинця включає ознаки демографічні, а також ознаки, що відображають деякі моральні, психологічні особливості (наприклад, риси характеру) та інші [7, с. 39].

Саме дані судово-слідчої практики кримінальних проваджень про тілесні ушкодження, що заподіюються особам, які відбувають покарання у виді позбавлення волі в УВП, дозволяють виділити три основні групи криміналістично-значущих властивостей особистості злочинця, які повинні мати особливо важливе значення насамперед для криміналістичної характеристики тілесних ушкоджень у цілому:

1. Дослідження соціальних властивостей особи, що характеризують її суспільний статус, професійну належність, родинний стан, місце проживання, рід занять, взаємостосунки з іншими членами суспільства.
2. Дослідження біологічних властивостей особи, які включають статеві, вікові, анатомічні, фізіологічні та інші ознаки.
3. Дослідження психічних властивостей особи, що свідчать про інтелект, емоційну і волюву сфери індивіда.

Такий розподіл названих груп проводить і В.Г. Дрозд, яка проводячи наукове дослідження зазначає, що варто виходити з виділення трьох рівнів вивчення людини: а) біологічного, на якому вона відкривається як тілесна, природна істота; б) психологічного – як суб'єкт одухотвореної діяльності; в) соціального суб'єкта, що реалізує об'єктивні суспільні відносини [2, с. 49–50].

Варто зауважити, що значний інтерес як у кримінології, так і криміналістиці приділяється зв'язку злочинця з потерпілим. У даний час у багатьох наукових роботах звертається увага на тісний взаємозв'язок між злочинцем і потерпілим (злочинець – жертва), оскільки вони так чи інакше пов'язані із подією злочину. Так, на думку В.Г. Квашиса, досліджуючи злочин, важливо здійснити і віктимологічний аналіз [8, с. 7]. Г.Н. Мудьюгин зазначає, що володіючи інформацією про зв'язки між злочинцем і потерпілим можна визначити можливий спосіб вчинення злочину, який буде просто неможливим для інших осіб, які у такому зв'язку з потерпілим не перебувають [9, с. 8, 9].

Саме за результатами наших досліджень майже кожен третій злочин вчиняє особа, яка перебувала в одній камері, чи одному загоні в УВП з потерпілим (35% – сокамерник; 46% – особи з одного загону; 19% – інші особи, що знаходяться в УВП). Проте слід зазначити, що значна кількість злочинів вчиняється особами, які не знайомі потерпілому (67,5% – особи, що відбувають покарання в інших загонах УВП), а тому слід на першому етапі розкриття злочину вжити можливі заходи для встановлення додаткових джерел інформації про особу злочинця [10].

Ми погоджуємося з В.Г. Дрозд, яка зазначає, що характеризує особу злочинця, неможливо обійти увагою мотив заподіяння тяжких тілесних ушкоджень. Вивчення кримінальних справ показало, що переважна більшість таких злочинів вчиняється із хуліганських спонукань – 31,5%; із ревнощів – 18,5%; із помсти – 17,8%; із користі – 13,0%; із конкуренції і ворожнечі – 6,2% та 5,5% [2, с. 51]. Результати ж нашого наукового дослідження показали, що більшість заподіяння тілесних ушкоджень особі, які відбуває покарання у виді позбавлення волі в УВП, заподіюють з мотивів: із ворожнечі – 46,5%; із помсти – 35,5%; непокори – 10%, із хуліганських спонукань – 8% [10].

Так, варто на наш погляд, навести приклад заподіяння тілесних ушкоджень у результаті непокори засудженої особи у Бердянській виправній колонії (№ 77) працівниками установи. Ця інформація надалі була перевірена регіональним координатором взаємодії з громадськістю Уповноваженого з прав людини у Запорізькій області під час безпосереднього спілкування із засудженим М. Під час опитування М. повідомив, що у лютому 2015 року після прибуття до вказаної установи, він отримав тілесні ушкодження від представників адміністрації виправної колонії через те, що відмовився виходити зі спецавтомобіля та вчинив акт членушкодження. Потім його окремо від інших засуджених було побито та поміщено до дисциплінарного ізолятора за дисциплінарні порушення, які були ним допущені до прибуття у вказану установу. Як повідомив засуджений М., під час побиття він втрачав свідомість, роздягнутим його обливали холодною водою, душили, принижували честь та людську гідність. У ході тілесного огляду М. в останнього були виявлені численні ушкодження у вигляді розпоясованих і локальних синців, саден, а також рана на лівому передпліччі. За даним фактом було направлено запит до Генеральної прокуратури України, на який надійшла відповідь прокуратури Запорізької області про відсутність підстав для вжиття заходів прокурорського реагування [1, с. 286].

У науці кримінального права злочин за своїм складом має об'єктивний і суб'єктивний характер, і саме тому у процесі розслідування злочину пізнавальна діяльність здійснюється у двох напрямках, тобто пізнання об'єктивної і суб'єктивної сторони злочину. Досить вірно з цього приводу зазначає професор В.О. Коновалова, злочин – це акт, в якому виявляється складна взаємодія соціальних, економічних, психологічних і інших чинників [11, с. 24]. Варто

підтримати думку таких науковців як: А.В. Старушкевич [12, с. 22–24] та В.Г. Дрозд, які вважають, що характеризувати особу, яка вчинила злочин, без висвітлення її психічних особливостей просто неможливо [2, с. 51].

Доцільно зауважити, що у психологічному плані важливого значення у структурі злочину набувають мотиви прагнення вчинення злочину [11, с. 27; 12, с. 27]. Саме дані, які отримані під час нашого емпіричного дослідження, свідчать, що до типових мотивів заподіяння тілесного ушкодження особі, яка відбуває покарання у виді позбавлення волі в УВП, варто віднести неприязнь та помсту.

Варто, на наше переконання, їх проаналізувати докладніше. Стосунки, які виникають на підґрунті неприязні, як показує практика, особливо в УВП, не виникають раптово, вони народжуються і становляться за певний проміжок часу, інколи досить тривалий. Звісно, інколи зустрічаються випадки, коли неприязне ставлення до певної особи формується у короткий проміжок часу, але зазначаємо, що не раптово. Як правило, передує цьому авторитетна, яка не рідко аморальна, або безпринципна поведінка певної особи, яка вступає у конфлікт з менталітетом іншого засудженого. Зазвичай, як підтверджують дані нашого емпіричного дослідження, в окремих випадках злочин відбувається імпульсивно, тобто особа, яка вчинює його, не усвідомлює мету та мотив своїх дій.

Що ж до помсти, то даний мотив досить цікавий, особливо у закритому середовищі УВП, оскільки у більшості вона виникає миттєво, а реалізуватися може як миттєво, як відповідна реакція на будь-який подразник (наприклад, не дотримання злочинських правил чи традицій), так і через певний проміжок часу, навіть досить тривалий, коли потерпілий навіть забув про конфлікт, або на його погляд, примирився з майбутнім злочинцем.

Результати наукового дослідження О.В. Батюка дають підстави погодитись, що у переважній більшості злочинів, що вчиняються в УВП, мотивом злочину є наслідок міжособистісних стосунків. Саме психологія людських стосунків складна та багатогранна, так само і стосовно мотиву, тобто їх (мотивів) може бути декілька (помста за минулу образу і разом з цим заздрість, що у нього і у камері, і на виробництві все добре, і злість саме за це і навіть ревнощі стосовно стосунків з особами, які дотримуються злочинських законів та традицій) [13, с. 107].

Варто погодитись із тими науковцями, які вважають, що певна категорія осіб, які вчинили даний злочин, приховують справжні мотиви, прагнучи ухилитися від кримінальної відповідальності, або сподіваючись на пом'якшення покарання. У переважній більшості випадків підозрювані, обвинувачені приховують корисливі та хуліганські мотиви, завуальовуючи їх іншими, які, на їх думку, можуть впливати на висновки слідчого і суду з метою уникнення або пом'якшення покарання. І навпаки, особи, які вчинили дані дії через неприязнь або ревнощі у стані сильного душевного хвилювання, майже ніколи не приховують мотиву заподіяння тяжких тілесних

ушкоджень і навіть частенько заявляють, що не жалкують про вчинене і, якби можна було б повернути все назад, вони вчинили так само. Так само і потерпілі або через почуття сорому, або честолюбства, або навіть майбутньої помсти особі, яка завдала їм тілесних ушкоджень можуть не викривати справжній мотив злочину [2, с. 52–53].

Аналіз слідчо-судової практики та результати нашого емпіричного дослідження свідчать, що переважна більшість 89,0% досліджених матеріалів кримінальних справ зазначеної категорії, на превеликий жаль, не містять відомостей стосовно мети вчинених злочинів. А відповідно до цього не має можливості із великим ступенем достовірності дослідити мету злочину, як елемент криміналістичної характеристики. Проте у дослідженні В.Г. Дрозд зазначає, що в інших 35,0% кримінальних справ про тяжкі тілесні ушкодження безпосередньо про мету злочину говорять свідчення обвинувачених – 30,0%, свідчення потерпілих – 2,0%. Особа, яка вчинила злочин, у більшості випадків – 25,0% заявляє, що метою її дій було припинити дії потерпілого, або примусити його вчинити якісь дії (припинити лягати, втекти і т. ін.), або злочин вчинено у стані самооборони, а стосовно заподіяння шкоди здоров'ю лише – 3,0%; заподіяти страждання, больові відчуття – 3,5%; злякати, розбудити, повернути до свідомості, зганьбити і т. ін. – 2,0% [2, с. 54].

Висновки. Підсумовуючи, варто зазначити, що проведене нами власне емпіричне дослідження та аналіз наукових доробків В.Г. Дрозд

та О.В. Батюка, показують, що, по-перше: особливості особи злочинця віддзеркалюються у матеріальних та ідеальних слідах, способах вчинення тілесних ушкоджень особам, які відбувають покаяння у виді позбавленні волі в УВП.

По-друге, ознаки особи злочинця мають важливе значення для спрямування слідчо-оперативного пошуку під час розкриття та розслідування кримінальних проваджень в УВП про заподіяння тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості особам, які відбувають покарання у виді позбавленні волі в УВП.

По-третє, подальше дослідження окремих типів злочинців буде поглиблювати знання про особливості кожного з них, сприятиме удосконаленню діяльності з розкриття і розслідування не лише тілесних ушкоджень особам, які відбувають покарання у виді позбавленні волі в УВП.

По-четверте, криміналістичне значення досліджуваних зв'язків у межах системи «злочинець – жертва» полягає у тому, що вони певним чином впливають на встановлення оточення жертви і характер взаємозв'язків з нею, виявлення у жертви специфічних інтересів, потреб, кола занять і типових місць спілкування з найближчим оточенням тощо. Саме тому вищезазначені зв'язки можуть бути і повинні використовуватися у теорії при розробці проблем висування версій, планування і визначення алгоритму розслідування, моделювання особи злочинця, встановлення напрямків пошуку і можливих місць знаходження очевидців, виявлення способів вчинення злочину і протидії розслідуванню, вибору тактики слідчих дій тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Щорічна доповідь уповноваженого з прав людини про стан дотримання прав і свобод людини і громадянина в Україні // Права людини: Київ. – 2016. – С. 284.
2. Дрозд В.Г. Організаційні і тактичні аспекти розслідування умисних тяжких тілесних ушкоджень: дис. ... кандидата юридичних наук: 12.00.09 / В.Г. Дрозд; Київський національний університет внутрішніх справ. – К., 2009. – 234 с.
3. Самойлов Г.А. Основы криминалистического учения о навыках / Г.А. Самойлов. – М., 1968. – 119 с.
4. Белкин Р.С. Курс советской криминалистики / Р.С. Белкин. – Том II. – М., 1978. – 410 с.
5. Клименко Н.И. О возможности криминалистической идентификации личности / Н.И. Клименко // Криминалистика и судебная экспертиза. – К., 1972. – Вып. 9. – С. 216–219.
6. Лукашевич В.Г. Дидактические материалы к специализированному курсу криминалистики. Раздел «Научные основы криминалистической методики» / В.Г. Лукашевич, М.В. Салтевский. – К., 1986. – 34 с.
7. Колесниченко А.Н. Криминалистическая характеристика преступлений / А.Н. Колесниченко // Советская криминалистика. Методика расследования отдельных видов преступлений. – К., 1988. – С. 29–42.
8. Квашиш В.Г. Основы виктимологии. Проблемы защиты прав потерпевших от преступлений / В.Г. Квашиш. – М., 1999. – 268 с.
9. Мудьюгин Г.Н. Расследование убийств по делам, возбужденным в связи с исчезновением потерпевшего / Г.Н. Мудьюгин. – М., 1967. – 147 с.
10. Боровик А.В. Результати анонімного опитування засуджених осіб, які відбувають покарання у виді позбавлення волі в УВП, щодо заподіяння їм тілесних ушкоджень чи катувань / А.В. Боровик // Рівне. – 2017. – 12 с.
11. Коновалова В.Е. Правовая психология / В.Е. Коновалова. – Харьков: Консум, 1997. – 160 с.
12. Старушкевич А.В. Особа злочинця та потерпілого як елемент криміналістичної характеристики сексуальних убивств: [навчальний посібник] / А.В. Старушкевич. – Київ: Правник – НАВСУ, 1997. – 63 с.
13. Батюк О.В. Теорія і практика криміналістичного забезпечення розслідування злочинів, вчинених в пенітенціарних установах: [монографія] / О.В. Батюк. – Луцьк, 2014. – 320 с.